

VERENA HAN

ORIJENTALNI PREDMETI U RENESANSNOM DUBROVNIKU

Relativno dugo doba turske vlasti u dalmatinskom zaleđu ostavilo je malo tragova u životu i umjetnosti Dalmacije. Islamski elementi došli su do izražaja u toj oblasti, koliko se zna na osnovu dosada poznatih činjenica samo u arhitekturi, u narodnom nakitu, nošnji i vezu,¹ dok sačuvani proizvodi nekadanjih gradskih zanatlija i majstora umjetnika ne pokazuju da je blizina turske granice mnogo uticala na njihov rad. Za ovo pitanje od osobitog je interesa renesansni Dubrovnik, koji je u to vrijeme vodio razvijenu trgovinu s turskim i islamskim zemljama Sredozemnog bazena i gdje se na osnovu tih ekonomskih dodira mogao odvijati i proces uzajamnog davanja i primanja kulturnih dobara. O tom se mogućem i pretpostavljenom kulturnom importu u grad sv. Vlaha nisu u odnosu na likovnu i primjenjenu umjetnost sačuvali gotovo nikakvi materijalni dokazi. Ipak, podaci na koje se nailazi u dokumentima dubrovačke Arhive govore da su u životu Dubrovčana i njihovim domovima kao i na ostaloj teritoriji Republike mnogi predmeti zanatsko-umjetničke proizvodnje turskog ili uopće orijentalnog porijekla igrali značajnu ulogu. U serijama akata Arhive *Diversa cancellariae*, *Diversa notariae* i *Testamenta* za cijelo XVI stoljeće kao i *Diversa de foris* za njegovu posljednju deceniju i za period do 1667 godine, koja je granična za naša istraživanja, zabilježeni su u inventarima domova, u oporukama i drugim aktima privatno pravnog značaja dosad još neobjavljeni podaci o orijentalnim predmetima koji su korišćeni u dubrovačkoj kući XVI i XVII stoljeća, kao i u većim mjestima na terenu Republike u tom periodu. Radi velikog broja podataka na koje se naišlo, kao i obzirom na heterogenost objekata koji se pojavljuju, u ovom prikazu uzeti su u obzir samo pokućveni predmeti i posredno ili neposredno uz njih vezana »meka roba«, pokrivači, jastuci, sagovi i prostirke, dok orijentalna odjeća, nakit i oružje koji se tu pojavljuju, predstavljaju posebnu temu za obrađivanje.²

¹ Lj. Karaman, *Pregled umjetnosti u Dalmaciji*, Zagreb, Matica Hrvatska, 1952, 11.

² Od osobitog su interesa podaci u inventarima o djelovima turske odjeće, jer se o njima u dosada korištenim izvorima — najčešće putopisima —, uopće ne govori ili su sasvim uzgredno spomenuti. Prema arhivskim navodima može se zaključiti da su neki dijelovi turske nošnje bili i stvar mode u Dubrovniku, kao naprimjer turske kape, turske marame ili maramice, kao i turska dugmeta, jer se u inventarima često pominju.

Trgujući po turskoj teritoriji Dubrovčani su kupovali i donosili u Dubrovnik proizvode turskog zanatstva.³ Članovi dubrovačkih kolonija i njihove porodice bora-veći dulje vremena u turskim gradovima prihvatili su mnoge običaje turskog stanov-ništva, a inventari njihovih kuća obogatili su se predmetima turskih zanatlija.⁴ Mnogi od tih inventara po smrti vlasnika preneseni su u Dubrovnik, a članovi poro-dica vraćajući se u grad sv. Vlaha, donosili su pored orijentalnih predmeta i mnoge navike stečene tokom svog života na strani.

Turski politički i administrativno-upravni organi carske vlasti darivali su Dubrovčane proizvodima turskih zanatlija i majstora umjetnika.⁵ Te su predmete donosili i trgovci sa Orijenta, pored standardne robe za prodaju, a služili su im za ličnu upotrebu, kao odjeća, nakit, skrinje i kovčezi, čilimi, pokrivači, svijećnjaci i drugo, sa kojima dolaze u tješnji kontakt dubrovački građani.⁶ Taj, gotovo nepre-kidan dodir sa turskim i orijentalnim predmetima morao je uticati i na ukus građana, često u korist tih proizvoda, kao što je mogao davati i poticaja dubro-vačkim zanatlijama da viđeno primjene pri izradi svojih rukotvorina. To potvrđuju podaci iz inventara dubrovačkih domova, gdje se pored predmeta orijentalnog porijekla pominju i takvi koji su rađeni na turski ili neki drugi orijentalni način.

Navodi o orijentalnim predmetima iz kućnih inventara dopunjuju opći pre-gled kojim se danas raspolaze o trgovanju Dubrovnik sa Turskom u renesansnom periodu. Oni govore o tome kako se pored trgovine »na veliko«, koja je obuhvaćala standardnu i tipiziranu robu, a čije je cirkuliranje registrirano u zvaničnim knji-gama Republike, odvijala i trgovina »na malo«, rijetko zabilježena u aktima repu-bličke administracije ili je samo označena neodređenim pojmom »merceria« bez specifikacije objekata koji su bili predmet tog trgovanja.

Sitna roba sa bliskog Orijenta i turskog Balkana za potrebe dubrovačke kuće javlja se gotovo bez zastoja u periodu koji je uzet u razmatranje, to jest od početka XVI stoljeća do 1667 godine, kad poslije obnove grada od velikog potresa u širokom zamahu počinje period baroka, a ukus i potrebe građana za orijentalnim predmetima su u opadanju. Neki od tih predmeta javljaju se kroz čitavi renesansni period, dok druge nalazimo samo u određenim, kraćim vremenskim razdobljima. Tako je na primjer XVI stoljeće »zlatno« doba za turske luksuzne pokrivače za krevete. Orijen-talni keramički proizvodi javljaju se u XVII stoljeću, dok se na tursko bakarno posuđe stalno nailazi kroz čitavi period koji obuhvaća razdoblje našeg interesa. To bi značilo da su neki predmeti pretežno služili za ukras, dok je pojavu drugih uslo-vila svakodnevna potreba, što se osobito odnosi na posuđe, izrađeno od bakra. Da

³ I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, Beograd, SAN, 1962, 308.

⁴ Tako se na primjer u inventaru stvari stonskog trgovca Franje Franjinog koji je 1534 godine umro u Sofiji, pominju turski predmeti, Div. canc. 121, 241' 242; dubrovački trgovci trgo-vali su turskom robom u Ugarskoj, a turske predmete koristili i u svom domu. Tako je inventar dubrovačkog trgovca Martina Sumićića bio bogat turskim zanatskim proizvodima, Div. canc. 151, 15—16 t.

⁵ I. Božić, op. cit., 308; B. Hrabak, *Prošlost Pljevalja po dubrovačkim dokumentima do početka XVII stoljeća*, Istoriski zapisi, god. VIII, knj. XI, 1—2, Cetinje, 1955, 35.

⁶ Prema dokumentima iz zadarskog Arhiva u spisku robe turskih trgovaca pominju se među ostalim stvarima čilimi, sepeti i svijećnjaci, N. Filipović, *Nekoliko dokumenata o trgovini za vrijeme turske vladavine u našim zemljama*, Prilozi, Ori-jentalni institut, Sarajevo, 1951, II, 73—75; ovaj primjer citira se uz pretpostavku da su to bili predmeti koje su turski trgovci običavali nositi prilikom trgovanja na strani.

je potražnja za tim objektima bila u renesansnom Dubrovniku zaista velika, potvrđuje i pokušaj osnivanja poduzeća za preradu bakra početkom XVI stoljeća u Ombli.⁷ Može se pretpostaviti i to da su predmeti koji se rijetko javljaju u inventarima više slučajem dospjeli u pojedinu kuću, — možda kao rezultat ličnog kontakta između vlasnika inventara i nekog ko je posredno ili neposredno nabavljao proizvode turskog zanatstva na turskoj teritoriji, — dok se prema čestim navodima za druge može zaključiti da su bili objekti stalne trgovinske razmjene između Turske i Dubrovnika.

Ostali orijentalni predmeti koji se javljaju sa drugih islamskih područja kao na primjer iz egipatskog dijela osmanlijskog Carstva ili iz Berberije rjeđi su, ali u inventarima opetovani navodi o njima, ipak ukazuju na izvjesni kontinuitet njihovog korišćenja u dubrovačkim domovima. Sasvim slučajne pojave su predmeti porijeklom sa dalekog Istoka.⁸

U inventarima navedeni orijentalni predmeti najčešće nemaju opisa, mjera i procjena vrijednosti. Prema epitetima *turchesco*, *alexandrino*, *damasceno*, *morescho* itd., doznaje se za njihovo orijentalno porijeklo ili za Orijent specifičnu tehniku rada. U ovom prikazu ti su predmeti podijeljeni na grupe od kojih prva obuhvaća pretežno sitnu luksuznu robu izrađenu od raznih materijala, u drugoj je »meka« roba, to jest tekstilne izradevine, dok su radi heterogenosti i obilja podataka posebnom grupom obuhvaćeni sagovi i prostirke. Prema tome materijal na koji se naišlo, obrađivan je prema sljedećim poglavljima:

I Kutije, korpe i kovčezi, predmeti od kože i metala, zemljano posuđe,

II Pokrivači za krevete, jastuci i vezeni stolnjaci,

III Sagovi i prostirke.

Kao što se iz gornjih navoda vidi, u inventarima se pojavljuju istočnjački predmeti manjih dimenzija od raznog materijala kao i tekstilne izradevine, što potpuno odgovara karakteru kulture stanovanja na Orijentu, gdje kabastog, mobilnog namještaja gotovo i nema, a »meka« roba prevladava.

Orijentalni predmeti iz renesansnog perioda u Dubrovniku nisu se sačuvali. Po svojoj strukturi većina tih objekata podložna je brzom propadanju, a i svojom su mobilnošću i sitnim dimenzijama kao predodređeni da se prenose, razbiju ili zagube. Katastrofalna 1667 godina velikog potresa bila je također odlučujuća za sudbinu ovih predmeta u Dubrovniku, jer su tom prilikom mnoge kuće izgorjele, a s njima i objekti, koji su za nas ovdje od posebnog interesa. U toj su godini najvećim dijelom propali i zanatsko-umjetnički proizvodi dubrovačke renesanse, koji se u velikom broju pominju u inventarima XVI i XVII stoljeća, a kojih danas u Dubrovniku gotovo više i nema. Konačno, oni predmeti od veće vrijednosti koje je ipak poštedita katastrofa iz 1667 godine, većinom su rasprodani tokom XIX stoljeća, u periodu ekonomskog i kulturnog propadanja Grada.

⁷ D. Roller, *Dubrovački zanati u XV i XVI stoljeću*, Grada za gospodarsku povijest Hrvatske, knj. 2, JAZU, Zagreb, 1951, 105—6.

⁸ Na predmetu porijeklom iz Kine i Indije naišlo se svega jednom i to u XVII stoljeću u inventaru Dubrovačana fra Vičentija Bunića, za koga se navodi da je bio »cavalijero del ordine di Christo«, *Div. de foris* 58, 24'—31'.

I

KUTIJE, KORPE I KOVČEŽI, PREDMETI OD KOŽE
I METALA, ZEMLJANO POSUĐE

U dubrovačkim kućnim inventarima XVI i XVII stoljeća pominju se male kutije turskog ili maurskog porijekla, zvane najčešće »scatola».⁹ Navodi o kutijama su česti i ne pretstavljaju neku orijentalnu specifičnost. Ima ih koje potiču sa Istoka, kao i onih koje su dospjele u Dubrovnik iz zapadnih zemalja. U kulturi stanovanja renesansnog perioda u Evropi kutije i kutijice igrale su značajnu ulogu, a bile su ustvari najmanja varijanta tada važnog pokućstvenog predmeta, skrinje. U Dubrovniku one su služile za spremanje nakita,¹⁰ ukrasa za glavu,¹¹ pojaseva,¹² raznih sitnica,¹³ pisama i akata,¹⁴ trgovačkih knjiga i računa.¹⁵ Za mnoge popisivači inventara navode materijal od koga su izrađene i način kako su ukrašavane, ali vjerovatno slučajem, takvi su opisi kod skrinjica-kutija orijentalnog porijekla potpuno izostali. Zna se tek da ih je bilo obloženih svilom.^{16a} Prema primjercima turskih kutija iz XVI i XVII stoljeća koje se čuvaju u carigradskim muzejima¹⁶ može se pretpostaviti da su i one dubrovačke iz istog vremena izrađivane od kosti, metala i drva koje je bilo slikano, obloženo tekstilom ili ukrašeno inkrustacijom i da su bile zanatski dotjerane. Vjerovatno da su ih dubrovačke zanaatlije uzimali za uzor, jer se u inventarima pominju i takve, koje su rađene na turski način.¹⁷

Pored turskih i maurskih kutija u inventarima se pominju sepeti,¹⁸ korpe ili kovčeži, koji su u kući služili za spremanje predmeta ili prilikom putovanja. Sepet je riječ turskog porijekla koja označuje korpu, a onda uopće predmete od trske ili šiblja izrađene tehnikom pletenja.¹⁹ Pojam sepet obilježava i kovčeg obložen kožom.²⁰ U dubrovačkim inventarima pojam se koristi vjerovatno u svim navedenim značenjima. Pominju se sepeti bez oznake funkcije i materijala od koga su izrađeni,²¹ za neke se navodi da su služili za spremanje odijela,²² a kod

⁹ Vna scatola turchesca (1597), Div. canc. 186, 202; vna scatalino turchesco (1594), Div. de foris 2, 133; due scatole moresche (1562), Div. canc. 149, 18 t.

¹⁰ Primjera da su kutije ili male skrinjice korištene za spremanje nakita ima dovoljno, a navest ćemo samo neke: vna cassetta tarsciata de anuli (1557), Div. canc. 144, 3' t; vna scatoletta d'osso (1588), u kojoj je bio smješten nakit, Div. canc. 176, 53' t; in vn scatalino turchesco, nabraja se nakit (1594), Div. de foris 2, 133.

¹¹ U oporuci Franuše, žene pokojnog Ostoja Milatovića iz 1527 godine navodi se: item ho vna chassetta piccola, in chassetta dove ho tenuto li ornamenta de capo..., Testamenta 34, 165'.

¹² In vna cassetta de nugaro navode se pored ostalog i pojasevi (1504), Div. canc. 97, 117'.

¹³ Vna cassetina di noce eniro diverse cose (1563), Div. canc. 151, 41' t.

¹⁴ Vna cassetta con le scritture (1553), Div. canc. 138, 3 t; vna cassetta di nogera picola con certe scritture (1580), Div. canc. 167, 22' t.

¹⁵ Vna cassetta de nogara da libri (1503), Div. canc. 96, 69; u jednoj se oporuci pominje »scrineto» u kome su smješteni računi i trgovačke knjige (1515), Testamenta 31, 157.

^{16a} Vn cassetino alla turchesca lauorato di seta (1625), Div. de foris 43, 158.

¹⁶ C. E. Arseven, Les Arts Décoratifs Turcs, Istanbul, bez godine izdanja, fig. 302, Tabla 11, fig. 717.

¹⁷ Vna scatolla alla turchesca (1606), Div. de foris 42, 78; vn forzieretto alla turchesca serato (1650), Div. de foris 78, 72'.

¹⁸ vn sepetto turchesco (1623), Div. de foris 41, 57; vno sepet turchesco (1624), Div. de foris 43, 61'; vno sepet turchescho (1641), Div. de foris 63, 177.

¹⁹ Honey-Iz, A Turkish-English Dictionary, Oxford, (bez godine izdanja), sub voce: sepet.

²⁰ Kélékian, Dictionnaire turc-français, Istanbul 1928, sub voce sepet, seped.

²¹ Vidi bilješku 18.

²² vno sepetto pieno de diversi vestimenti (1573), Div. canc. 150, 44 t.

nekih se posebno ističe da su od kože.²³ Riječ sepet stekla je pravo građanstva u inventarima i upotrebljavala se i u slučajevima kada se ne navodi tursko porijeklo predmeta.²⁴ Sa značenjem korpe ova se riječ sačuvala u govoru na teritoriji bivše dubrovačke Republike sve do danas.²⁵

Isticano je da su iz Turske za Dubrovnik uvožene pored sirovih koža i izrađevine od tog materijala.²⁶ O tome nas, međutim, podaci o pokućstvenim predmetima iz inventara slabo ili nikako ne obavještavaju. U popisima se doduše često nailazi na kožne jastuke, na zavjese i zidne tapete od kože, na kožne pokrivače za krevete, na skrinje i korpe kožom obložene,^{27a} ali se gotovo nikad ne navodi da su to turski proizvodi, niti se na osnovu često oskudnih opisnih detalja može odrediti njihovo tursko porijeklo. Naprotiv, prema terminima koji se koriste za naziv kože i za tehničke postupke njenog ukrašavanja, može se pretpostaviti da se radi o izrađevinama koje su pretežno uvožene sa Zapada.²⁷ To potvrđuju i fragmenti dekorativno obrađene kože iz XVI i XVII stoljeća, — dijelovi zidnih tapeta i jastuka —, sačuvani u franjevačkoj Riznici u Dubrovniku.²⁸ Iako neki od njih pokazuju islamske elemente u ornamentici, oni su nesumnjivo proizvodi evropskih zanatlija.²⁹

U razdoblju od 1500 do 1667 godine, u inventarima koji obuhvaćaju oko 200 dubrovačkih kuća, svega se nekoliko puta pominju turski kožni predmeti za kućnu upotrebu. Tako pokrivač za krevet,³⁰ kožne torbe za metalne vrčeve-mastrappe,³¹ kovčeg od kože zvan giamadani,³² te okrugla šagrenska koža za stol.³³ Uz navode o tim predmetima nema opisa na osnovu kojih bi se moglo zaključiti njihov izgled i tehnički postupak pri ukrašavanju kože od koje su bili izrađeni.

Možda je ranije navedeni kožni stolnjak u stvari sofa, jer je to i prvotno značenje tog pojma. Kožna sofa pominje se u inventaru dubrovačkog trgovca Sumičića koji je umro u Budimu.³⁴ Sofre koje se navode u dubrovačkim kućama nisu opisane kao kožne,³⁵ ali se možda može pretpostaviti da se u tim slučajevima radi o kožnim stolnjacima. Ostaje vjerojatnost da pojam sofa znači i okrugao stočić, koji je još kod nas u upotrebi u krajevima, koji su nekad bili pod turskom upravom.

Oskudni podaci o kožnim predmetima turskog porijekla koji su korišćeni u dubrovačkoj kući, dozvoljavaju zaključak da je pored trgovine kožom koja se nave-

²³ Vn sepetto de cuoi (1573), Div. canc. 159, 44t.

²⁴ Pored dva već citirana podatka u bilješkama 22 i 23, dodaju se i ove: Vn sapeto bianco (1589), Div. canc. 178, 40; vn sapeto (1591), Div. canc. 181, 38.

²⁵ O tome je autor ove studije sam skupio podatke. Pojam sepet nalazi se i u Vukovom Srpskom Rječniku, Beč, 1818, sa značenjem kotarice.

²⁶ I. Božić, op. cit., 300.

^{26a} V. Han, Upotreba dekorativne kože u renesansnom Dubrovniku, Anali Historijskog instituta JAZU, Dubrovnik, god. IV, 1955, u štampi.

²⁷ Isti, op. cit., u štampi.

^{27b} Isti, op. cit., sl. 1, 2, 3, 4, 5, u štampi.

²⁸ Isti, op. cit., u štampi.

²⁹ vna coperta de letto de corame turchescha (1534), Div. canc. 121, 22t.

³¹ item vna mastrappa turchesca in vn sachetto di corò (1562), Div. canc. 150, 18't; doi sachetti alla turchesca de corame de bochali (1503), Div. canc. 97, 14'.

³² vna valisetta di corame detto giamadani (1660), Div. de foris 102, 200.

³³ vn corò di sagria roto per tavola turchesco (1591), Div. canc. 181, 32'.

³⁴ vna sofa di coio turchesca (1565), Div. canc. 151, 16t.

³⁵ vna sofa grande (1647), Div. de foris 72, 262'; sofre se pominju i u lopudskim kućnim inventarima, N. Beritić, Prilog poznavanju lopudske kuće XVI stoljeća, Anali Historijskog instituta JAZU, Dubrovnik, 1954, 508.

liko odvijala preko Dubrovnika iz turskih krajeva, bila ograničena potražnja za turskim kožnim izrađevinama za opremu kuće, iako je koža u te svrhe tada mnogo korišćena. Čini se da su venecijanske i španjolske pozlaćene kože, cori d'oro i guadamecili, našli na više kupaca u gradu sv. Vlahâ,³⁶ nego turska kožna roba, koja nije u toj mjeri bila dekorativna. Prema arhivskim podacima u Dubrovniku više su traženi turski odjevni predmeti od kože, kao pojasevi, torbe, cipele, odnosno čizme i drugo.

Prema broju u inventarima pomenutih predmeta od metala turskog porijekla, najčešće posuđa, može se pretpostaviti da je ta vrst robe živo priticala iz turskih krajeva u Dubrovnik. Turske metalne predmete nalazimo u XVI i XVII stoljeću u dubrovačkim kućama svih staleža i kod građana raznih zanimanja, a u pravilu u domovima zlatara. Prema arhivskim podacima, potrošnja turske metalne robe nije bila ograničena samo na Dubrovnik, nego su je koristili i stanovnici drugih mjesta na teritoriji Republike.³⁷

Predmeti su većinom od bakra, ponekad kalaisanog, neki su od kalaja, srebrnih gotovo i nema, dok se zlatni ili pozlaćeni uopće ne pominju. Popisivači inventara nazivaju ih u najvećem broju slučajeva turskim nazivima i obilježavaju pridjevima *turchesco* ili *moresco*, da bi označili njihovo orijentalno porijeklo. Tokom vremena turski nazivi toliko se odomaćuju, da su korišćeni i onda, kad se predmet ne označuje kao turski, a neki od njih su se zadržali u Dubrovniku sve do danas.³⁸

Kako su turski nazivi za posuđe brojni i vezani uz određene oblike koje je uslovlila i namjena tih predmeta, a u inventarima se uvijek navodi i materijal od koga su izrađeni, to nam arhivski podaci daju dosta jasnu sliku o turskom metalnom posuđu u dubrovačkoj kući XVI i XVII stoljeća.

Posuđe turskog porijekla koje su koristili Dubrovčani bilo je vjerovatno sasvim jednostavno i određeno za dnevnu upotrebu, jer se uz navedene predmete ne kaže da su na neki način ukrašeni ili naročito obrađeni, iako je to inače prilikom inventiranja bila praksa popisivača. Tursko posuđe od metala najčešće se nalazi u kuhinji, a korišćeno je i za iznošenje jela. Pominju se bakrene tepsije,³⁹ činije⁴⁰ i čanči,⁴¹ sahani od kalaja,⁴² tanjuri⁴³ i pladnjevi⁴⁴ od bakra, poneki od srebra.⁴⁵ Od posuđa za vodu navode se veliki i mali vrčevi od bakra koji su nazvani bochale ili rede

³⁶ V. Hân, op. cit., u štampi.

³⁷ Vidi o tome N. Beritić, Prilog poznavanju lopuđske kuće XVI stoljeća, Anali Histor. instit. JAZU, Dubrovnik 1954.

³⁸ Kao na primjer pojam *imbrik*.

³⁹ *due tepsie de rame turchesche* (1506), Div. canc. 99, 27'; *vna tepsia de ramo, vna tepsia* (1506), Div. canc. 100, 4t; *tepsie de rame No 4, vna pizola et tre grande* (1508), Div. canc. 100, 14s; *tapsei de rame turchesche n° nove* (1519), Div. canc. 108, 18't; *due tepsie di rame grande turchesche, sette tepsie di rame pizule turchesche* (1526), Div. canc. 114, 13t.

⁴⁰ *3 cinie tre alla turchesca adoperate*, Div. canc. 176, 96t.

⁴¹ *vn cianac di rame turchesco* (1591), Div. canc. 182, 59.

⁴² *sahani di stagno* (1608), Div. de foris 18, 192.

⁴³ *sei piatti alla turchescha di rame* (1599), Div. canc. 188, 38.

⁴⁴ *1° tasso turchescho di rame fornito con pezze no 14* (1557), Div. canc. 143, 12't; *quatro tassi Turcheschi di rame* (1588), Div. canc. 176, 60't.

⁴⁵ *item vna tazzetta d'argento lauorata alla turchesca* (1562), Div. canc. 150, 42t.

mastrappa,⁴⁶ koja riječ upućuje na arapsko porijeklo.⁴⁷ Mastrape su vjerojatno služile za putovanja, jer se uz njih navode i kožne torbe.⁴⁸ Bakreni vrčevi često su kalaisani,⁴⁹ a pominju se i srebrni.⁵⁰

Ibrići su također od bakra, a javljaju se u XVII stoljeću.⁵¹ Opisnih detalja nema, ali kako je pojam ibrik vezan uz posudu određena oblika koja stoljećima nije mijenjala svoj osnovni oblik, to je jasan izgled i namjena predmeta. Bilo je ibrika koji su rađeni i na turski način.⁵² Možda tri, po opremi i ukrasu skromna bakarna ibrika sačuvana među predmetima stare renesansne franjevačke apoteke u Dubrovniku, a danas izložena u samostanskoj Riznici, potiču iz vremena naših arhivskih navoda.

Bakarna široka posuda koja se navodi kao bacile,⁵³ a opisuje kao turska, služila je za umivanje. Možda su ih dubrovački zanatlije podražavali, jer se pominju takve posude rađene na turski način.⁵⁴

Navode se i turski noževi sa srebrnom drškom i lančićem,⁵⁵ kao i džepni nožići.⁵⁶ Pominju se turske tintarnice⁵⁷ ili takve koje su rađene po tim uzorima.⁵⁸ Pretpostavlja se da su izrađene od metala, iako se to u inventarima dubrovačkih kuća ne pominje, ali se zaključuje na osnovu jednog podatka iz inventara kuće dubrovačkog trgovca Sumićića u Budimu, gdje se navodi da je turska tintarnica od metala.⁵⁹ Možda su u pitanju diviti, iako se ta riječ u inventarima ne pominje.

I rasvjetna tijela u dubrovačkoj kući bila su ponekad turskog porijekla. U XVI stoljeću pominju se turske lanterne⁶⁰ i željezni ferali, rađeni na turski način,⁶¹

⁴⁶ vno bochal de rame turchesco grande, bochali piccolli turcheschi n° 7 (1504), Div. canc. 97, 118; bochale turchesco per serbor le candele dentro (1557), Div. canc. 143, 12't; item vna mastrappa turchescha in vn sachetto di coro (1562), Div. canc. 150, 18't; vn bocaletto turchino di rame, Div. canc. 176, 57't; vno bochal de rame turchesco (1504), Div. canc. 97, 230'; vn bochal turchesco zoe mastrapa picola in vna borsetta (1510), Div. canc. 102, 4t.

⁴⁷ Hony—Iz, sub voce masrapa; Kélékian, sub voce mišrebe; u Vukovom Srpskom Rječniku, Beč 1818, sub voce mašrafa navodi se kao čaša sa drškom (poculum ansatum).

⁴⁸ Vidi bilješku 31, 46.

⁴⁹ sei bochari alla Turchescha stagnati di rame (1560), Div. canc. 147, 140'; tre bochali de rame stagnati (1510), Div. canc. 102, 4t; bochali sei de rame stagnati (1519), Div. canc. 108, 16't.

⁵⁰ vn bochaletto di arzeno turchesco (1580), Div. canc. 167, 108t; dua boccaletti turcheschi d'argento (1666), Div. de foris 102, 186'; vn coperchio di mastrappa d'argento (1588), Div. canc. 176, 54t.

⁵¹ Dua imbrichi di rame (1618), Div. de foris 37, 109'; vn imbrich (1641), Div. de foris 62, 184; vn embrich (1647), Div. de foris 73, 204; vn imbricho di rame (1658), Div. de foris 90, 273'; vn altro imbricho di rame piccolo (1658), Div. de foris 90, 274; vn imbricho et altro piu piccolo (1664), Div. de foris 100, 113'.

⁵² vno ibrich alla turchesca cio e bocale (1636), Div. de foris 55, 277; vn imbrich alla turchescha (1666), Div. de foris 103, 96.

⁵³ vn bacile turchesco (1647), Div. de foris 73, 204.

⁵⁴ vn bacile di rame alla turchesca (1641), Div. de foris 63, 177'.

⁵⁵ vn paro di coltelli turcheschi con la guaina fornita d'argento et sua catenella (1562), Div. canc. 150, 16't; vn coltello turchesco (1580), Div. canc. 167, 106't

⁵⁶ quatro temperini ala turchesca (1625), Div. de foris 43, 174.

⁵⁷ vn calamaro lungo turchesco verde (1616), Div. de foris 32, 152; doi calamari turcheschi (1666), Div. de foris 102, 199'.

⁵⁸ vno calamaro grande alla turchesca (1647), Div. de foris 73, 202.

⁵⁹ vn calamaro di laton turchesco (1665), Div. canc. 151, 15t.

⁶⁰ laterna vna turchescha uecchia (1526), Div. canc. 114, 13't; vna lanterna turchescha, Div. canc. 114, 13't.

⁶¹ vn feral di ferro alla turchescha (1567), Div. canc. 154, 59't.

koji su služili za noćne izlaske. Turski svijećnjaci, korišćeni za rasvjetu kuće nazivani su *chiarach*, *cyrago*, *cirachio* ili *zirach*,⁶² a bili su izrađeni od bakra. Možda je njihov izgled potakao i dubrovačke zanatlije da ih oponašaju, jer se pominju svijećnjaci rađeni na turski način.⁶³

Turske brave također su donošene u Dubrovnik, a ondašnje zanatlije su ih podražavale. U inventaru dubrovačkog kovača Vukića pominje se 1565 godine una serradura alla turchesca,⁶⁴ a takve su brave stavljene i na skrinje.⁶⁵ Kako je kovački i bravadžijski zanat bio veoma razvijen u XVI stoljeću u Bosni i Hercegovini,⁶⁶ a putopisci ističu i turske brave u Novom Pazaru,⁶⁷ gdje je bilo i Dubrovčana,⁶⁸ pa nije isključeno da su one iz ovih krajeva izvožene za Dubrovnik.

U lopudskim i stonskim kućnim inventarima nailazi se i na metalne predmete maurskog porijekla,⁶⁹ a takvi prema arhivskim izvorima koji su ispitani, nisu nađeni u Dubrovniku. To međutim ne znači da ih nije i ovdje bilo, ali tek kao slučajne pojave. Turski metalni predmeti gotovo se redovno pojavljuju u inventarima, na osnovu čega se može zaključiti da je ta vrst robe, izazvana potrebom, naišla na široku primjenu u dubrovačkoj kući XVI i XVII stoljeća.

Na teritoriji Republike nailazi se početkom renesansnog perioda na keramičke predmete orijentalnog porijekla. U inventaru kuće brijača Lovre u Lopudu navode se u 1516 godini zemljani pladnjevi iz Tunisa.⁷⁰ Slična pojava zabilježena je u istom mjestu u jednom inventaru iz 1525 godine.⁷¹ Takvi podaci za Dubrovnik u XVI stoljeću nisu nađeni.⁷² Tuniski veliki i mali tanjuri, zdjele i vrčevi pojavljuju se u dubrovačkim kućnim inventarima tek u XVII stoljeću.⁷³ Iako se ne pominje materijal od koga su izrađeni pretpostavlja se da je ovo tunisko posuđe, kao i ono koje se navodi za Lopud, bilo od pečene zemlje. Tunis je bio poznat zbog produkcije keramičkih proizvoda već od XI stoljeća, a ta aktivnost nije prestajala sve do naših dana.⁷⁴

⁶² vno *chiarach de rame turchescho* (1508), Div. canc. 100, 145; vno *cyrago de rame turchescho* (1519), Div. canc. 109, 16'; turski čiraci se pominju i u lopudskim kućama, N. Beritić, op. cit., 502; bilo ih je i u Stonu: Item vno *zirach turchescho per candele* (1525), Div. canc. 114, 34'.

⁶³ item vno *ciraco alla turchesca* (1565), Div. canc. 151, 16.

⁶⁴ Div. canc. 151, 74'.

⁶⁵ Među stvarima Franje Lukarevića koji je obolio u Aleksandriji pominje se 1508 godine jedna skrinja koja se zatvarala sa turskim ključem odnosno bravom: vna sua cassa la quale era serata cum vna chiave alla turchesca, Testamenta 30, 87', a vjerovatno da je tu skrinju Lukarević donio iz Dubrovnika kao dio svog prtljaga.

⁶⁶ H. Kreševljaković, Gradska privreda i esnafi u Bosni i Hercegovini od 1436 do 1851 godine, Godišnjak Ist. dr. BiH-e, God. I, 1949, Sarajevo, 188.

⁶⁷ Mlečanin Contarini vidio je 1580 godine pored ostale robe na »bazaru« u Novom Pazaru turske brave: *luchetti alla turchesca di ogni maniera*, Diario di Viaggio, Venezia 1856, 20.

⁶⁸ J. Tadić, Dubrovčani u južnoj Srbiji u XVI stoljeću, Glasnik skopskog naučnog društva, VII—VIII, 1930, 199.

⁶⁹ bazileta vna de rame moresca, N. Beritić, op. cit., dok. II, 505; Brokita alla morescha (1509), Div. de Stagno, 20, 191.

⁷⁰ I piadena de tunisi, N. Beritić, op. cit., 504.

⁷¹ piadene de tunese di terra diece-lo, N. Beritić, op. cit., 500.

⁷² Pretpostavlja se da je zemljanog posuđa iz Tunisa bilo u Dubrovniku u XVI stoljeću, ali da slučajem ono ni u jednom inventaru nije zabilježeno. Ova se pretpostavka osniva na činjenici da je takvo posuđe bilo upotrebljavano u drugim gradovima na terenu Republike.

⁷³ piatti di Tunisi turchesche (1612), Div. de foris 24, 149; tre bochali grandi e vn pizolo di Tunisi, 8 para scodele di Tunisi (1629), Div. de foris 51, 65', 66'; vna scudela di Tuniso grande (1647), Div. de foris 72, 262.

⁷⁴ G. Marçais, L'Art de l'Islam, Paris 1946, 176.

Ne zna se da li je u arhivskim dokumentima navedeno tunisko zemljano posuđe bilo naročito ukrašeno, ali vjerojatno da se po nečemu odvajalo od onovremenih turskih keramičkih proizvoda, što bi se moglo zaključiti na osnovu podatka nađenog u kućnom inventaru iz 1651 godine u Omblj. Naime, tu se pominju tuniski vrčevi i tanjuri iz Carigrada.⁷⁶ To bi značilo da ovo posuđe potiče iz Tunisa, a prodavano je u Carigradu ili je rađeno u tom gradu, ali na tuniski način. Svakako da ovi navodi dozvoljavaju da se pretpostavi da su ti predmeti ipak na neki način bili specifično obilježeni.

Prema inventaru iz 1565 godine u kome su popisane stvari iz dućana i kuće već ranije pomenutog dubrovačkog trgovca Sumičića koji je poslovao u Budimu, vidi se da je u njegovom kućanstvu korišteno i tursko posuđe od majolike.⁷⁶ To bi značilo da je ta vrst robe i u XVI stoljeću bila poznata na Balkanu. Prema arhivskim podacima za Dubrovnik, tamo se takvi predmeti javljaju tek u XVII stoljeću, a posebno se ističe keramičko posuđe iz Carigrada.⁷⁷ Navode se zemljani tanjuri i zdjele,⁷⁸ negdje se pominje samo carigradsko porijeklo posuđa, a ne kaže se ništa o materijalu od koga su navedene zdjele, plitice, tanjuri i vrčevi izrađeni.⁷⁹ U jednom inventaru iz 1664 godine nabrojani su carigradski tanjuri sa oznakom »reali«,⁸⁰ a dva od njih izrađena su od majolike.⁸¹ Veliki turski tanjuri i vrčevi od majolike pominju se 1666 godine u kući dubrovačkog vlastelina Luke Zamanje.⁸²

C. E. Arseven je zabilježio da su u XV stoljeću u Carigradu radile keramičke radionice,⁸³ ali nije poznata njihova kasnija aktivnost. Možda su keramički predmeti koji se pominju u inventarima samo nabavljani u Carigradu i zbog toga obilježeni kao »carigradski«, a u stvari su produkti radionica koje su djelovale u drugim mjestima Carevine. Možda potiču iz tada značajnih maloazijskih keramičkih centara Iznika ili Kutahije⁸⁴ od kojih je prvi radio i za potrebe sultanovog dvora,⁸⁵ a drugi bio poznat zbog proizvodnje keramičkih predmeta za kućanstvo.⁸⁶ Na osnovu ove pretpostavke moglo bi se protumačiti i značenje pridjeva »reale« koji se javlja uz neke navode o carigradskim tanjurima, koji su možda bili slični proizvodima, određenim za sultanov dvor, a rađeni u Izniku. Kako su ostali orijentalni keramički proizvodi na koje se nailazi u renesansnom Dubrovniku pretežno korišćeni za stol

⁷⁶ sette bocali si Tuniso di Constantinopoli, vndeci piatti mezzani di Costantinopoli, dua piatti di Tuniso di Costantinopoli (1651), Div. de foris 85, 122.

⁷⁶ vn bucale di maiolica Turchesco, dua piatti di Maiolica alla Turchesca, (1565), Div. canc. 151, 15, 15^t.

⁷⁷ vna scodella di Costantinopoli (1616), Div. de foris 32, 158; plitice constantinopolitane (1627), Div. de foris 46, 112; 14 piatti Constantinopolitani, 5 scudelle di Constantinopoli, due bocali di Constantinopoli con le coperte, vna scudela grande di Constantinopoli, tre bocari di Constantinopoli (1629), Div. de foris 48, 64—65; tre piatti da Costantinopoli, cinque sottocoppe de Costantinopoli, cinque piatti pizuli da Costantinopoli, sei scodelle da Costantinopoli (1630), Div. de foris 50, 221'; vn altro piatto piccolo Constantinopolitano (1666), Div. de foris 103, 92'.

⁷⁸ Vidi bilješku 77.

⁷⁹ Vidi bilješku 77.

⁸⁰ due piatti reali di Constantinopoli, (1664), Div. de foris 100, 114'.

⁸¹ piatti due di maiolica de Constantinopole (1664), Div. de foris 100, 12'.

⁸² Tre piatti grandi di maiolica, vn boccaletto Constantinopolitano (1666), Div. de foris 102, 203'.

⁸³ C. E. Arseven, op. cit., 151, 155.

⁸⁴ Isti, op. cit., 155, 158, 162.

⁸⁵ Isti, op. cit., 162.

⁸⁶ Isti, op. cit., 162.

i kuhinju, a turskog su porijekla, možda su neki od njih doista rađeni u radionicama Kutahije, koje su bile poznate upravo po toj vrsti keramičke robe, kako je već i ranije navedeno. No međutim kako se ni jedan od tih keramičkih predmeta, koliko nam je danas poznato, nije sačuvao u Dubrovniku, a i zbog oskudnih arhivskih podataka, pitanje njihovog porijekla ostaje otvoreno. Prema arhivskim navodima izvjesna je samo činjenica da su turski i drugi orijentalni keramički proizvodi bili korišćeni u XVI i XVII stoljeću u Dubrovniku i drugim mjestima na teritoriji Republike.

Uvoz keramičke robe u Grad izazvala je potreba, jer zbog pomanjkanja kvalitetne zemlje u njegovoj okolini lončarstvo nije imalo uslova za razvoj.⁸⁷ Pored orijentalnih u Dubrovnik su donošeni i talijanski proizvodi te vrste iz Venecije i Apulije.⁸⁸

II

POKRIVAČI ZA KREVE, JASTUCI I VEZENI STOLNJACI

Dok su popisivači inventara u kancelarijske knjige unosili prilično oskudne podatke o sitnim predmetima sa Orijenta, mnogo su rječitiji u odnosu na tekstilne objekte. Tu su u prvom redu turski pokrivači za krevete, koji se osobito često pominju u prvoj polovini XVI stoljeća, a kancelarijski pisar vodi računa o materijalu od koga su izrađeni, često opisuje način kako su ukrašeni, a nekad čak navodi veličine i vrijednost. Pokrivači za krevete nazivaju se *copertor*, *copertore*, *covertor*, *coperta*, *copertorium* i *coltra*, uz koje pridjevi *turchesco*, *moresco* ili *alexandrino* označuju njihovo orijentalno porijeklo.

Među založenim stvarima dubrovačkog slikara Matka Milovića našao se 1500 godine turski pokrivač od crvene svile,⁸⁹ čiji je kvalitet zajmodavcu bio garancija za posuđeni novac. U 1501 godini navodi se skupocjeni pokrivač turskog porijekla u dubrovačkoj kući Lukarevića. Bio je od svile i vezen zlatom.⁹⁰ Jedan od najskupocjenijih turskih pokrivača na koje se naišlo u inventarima nađen je u popisu predmeta iz 1539 godine.⁹¹ Ljepota pokrivača zanimala je popisivače, jer ga šire opisuje nego šta je to inače običaj. U tekstu se kaže: *vno copertore di seda con fiori d'oro lavorato ale foglie turchesche stimato duc 12*. Ovdje su dva momenta od interesa: vez kojim je pokrivač ukrašen i njegova vrijednost. Zlatni cvjetovi, izrađeni od listića, potsjećaju na onu vrst turskog veza, rađenog u XVI stoljeću, gdje su korištene tanke zlatne i srebrne pločice za izvođenje motiva.⁹² Procjena navedenog pokrivača je visoka u odnosu na vrijednost ostalih, ništa manje luksuznih predmeta u dubrovačkoj kući. Da bi se makar samo letimično uočili odnosi između vrijednosti pokućstvenih objekata u dubrovačkim domovima XVI stoljeća, u vrijeme kada je izvršena i procjena navedenog turskog pokrivača od 12 dukata, donose se

⁸⁷ D. Roller, op. cit., 169.

⁸⁸ Među robom koja je prevezena iz Venecije za Dubrovnik pominju se *dodici scodelle et piatti di maiolica* u vrijednosti od 2¼ dukata, (1571), Div. canc. 157, 27'; u jednom drugom tovaru robe, također iz Venecije, navode se *piatti e scudelle di maiolica* (1573), Div. canc. 158, 67; u jednom inventaru u XVII stoljeću pominje se *vna plitizza grande Puglise* (1666), Div. de foris 103, 92'.

⁸⁹ *vnum copertorium rubeum turchescum de serico*, J. Tadić, *Grada o slikarskoj školi u Dubrovniku XIII—XVI veka*, Beograd, SAN, 1953, II, 750.

⁹⁰ *vno copertore Turchescho de seda nouo laurato con oro interno con veluto rosso et fodrato de astari bianchi*, Div. canc. 95, 101'.

⁹¹ Div. canc. 129, 33.

⁹² C. E. Arseven, op. cit., 242.

nekoliki primjeri na koje se naišlo u arhivskim zapisima. Jedan turski pokrivač iz istog popisa kao i onaj skupocjeni, procjenjen je sa dva dukata.⁹³ Crveno bojadisana i pozlaćena skrinja iz Venecije vrijedila je dva dukata,⁹⁴ a jedna napuljska dva i pol.⁹⁵ Vrijednost neke male skrinjice obložene s kosti bila je jedan dukat,⁹⁶ a isto toliko procjenjena je jedna zidna zavjesa zapadnjačkog porijekla.⁹⁷ Velika stolica koja je stajala u »sali« vrijedila je četiri,⁹⁸ a krevet od orahovine tri dukata.⁹⁹ Ovo nekoliko primjera pokazuju kako vrijednost turskog pokrivača od dvanaest dukata prelazi sve do sada navedene pokućstvene predmete. Toj vrsti robe bili su po procjeni ravni samo slični proizvodi iz Venecije. Tako se za tri nova pokrivača venecijanskog porijekla navodi vrijednost »otprilike pedeset dukata«.¹⁰⁰

Pored bogato ukrašenih turskih pokrivača za krevete pominju se i skromniji istog porijekla, koji su najčešće bez opisa¹⁰¹ ili se samo navode njihove veličine, koje odgovaraju i današnjoj standardnoj veličini dnevnih pokrivača za krevet.¹⁰² Ukoliko je pomenut materijal od koga su izrađeni, skromniji pokrivači izrađeni su od pamučnog ili lanenog platna.¹⁰³ U jednom slučaju navodi se turski pokrivač iz Kamenice(!).¹⁰⁴

Pokrivači za krevete izrađeni su i u Dubrovniku od turskog materijala ili na turski način.¹⁰⁵

Pored pokrivača turskog porijekla u inventarima se pominju aleksandrijski od svile,¹⁰⁶ ili takvi koji su rađeni na maurski način.¹⁰⁷

⁹³ item vno turchesco copertore stimato duc dua 2, Div. canc. 129, 33.

⁹⁴ Skrinja je kupljena za Stjepana Zamanju 1571 godine, Div. canc. 157, 27t.

⁹⁵ Nicolo de Francesco per vna cassa napulitana duc 2, 5 (1578), Div. canc. 164, 71.

⁹⁶ Item unam capsulam ex osso variato estimatam pro ducato vno, Div. not. 100, 55.

⁹⁷ item vno felso ponentino con le figure vecchio stimato duc vno 1 (1539), Div. canc. 129, 33.

⁹⁸ vno scagno grande di nogara el quale serve per la tavola in sala stimato duc quatro 4 (1539), Div. canc. 129, 33.

⁹⁹ vna letiera di noghara stim duc tre 3 (1539), Div. canc. 129, 33.

¹⁰⁰ le tre coltre nove che sono fatte a Venezia, costano cca duc cinquanta (1512), Testamenta, 31, 5.

¹⁰¹ doi copertori turchesche boni sulle dicte casse (1504), Div. canc. 97, 118; vno copertore turchescho (1504), Div. canc. 97, 136'; duo copertoria turcheschi (1505), Div. canc. 97, 230; copertori turcheschi n° 4 (1507), Div. canc. 100, 2't; vna coverta de seta rossa turchescha pizola usata, vno covertore vecchio turchescho, vno altro turchescho novo depento, (1506), Div. canc. 100, 4 i 5t; vno covertor turchescho, Div. canc. 108, 3'; itd.

Navodi o turskim pokrivačima vrlo su česti u XVI stoljeću, tako se izvori dalje i ne pominju.

¹⁰² vno copertor frugato turchesco lungo brazza 4½, largo brazza 4, što znači cca 2×2,25 m (1534), Div. canc. 121, 24t.

¹⁰³ vna coperta di lecto turchescha di tela (1524), Div. not. 98, 53; vna coltra grande de bombazina turchescha viviata (1518), Div. canc. 108, 15t.

¹⁰⁴ vna choltra turchescha de chamnicha (1508), Div. canc. 100, 145'.

¹⁰⁵ vno copertore di veluro rosso turchescho usato fornito attorno di taffta verde (1536), Div. canc. 123, -20't; tre covertori usati, dua alla turchescha (1518), Div. canc. 108, 3't.

¹⁰⁶ vna coltra allexandrina di setta rossa e uerde (1580—), Div. canc. 167, 106' t; Item vno copertore quasi novo di Alessandria, Item altro copertoro usato d'Alessandria (1562), Div. canc. 150, 17'.

¹⁰⁷ vn copertor di seta lauorato alla moresca in campo giallo con le liste intorno di armesino turchino imbulato (1560), Div. canc. 147, 140; vna felsata moresca frusta (1518), Div. canc. 107, 1t.

Prilično velik broj skupocjenih pokrivača za krevete koji se javljaju u inventarima dubrovačkih kuća dokazuju kako se u doba renesanse u Dubrovniku posvećivala velika pažnja opremi kreveta i da je poneki njegov »meki« dio vrijedio više od bilo kojeg drugog predmeta u kući.

Iz inventara se ne doznaje čemu su služili turski jastuci.^{107a} Možda su korišteni za sjedenje na skrinjama, klupama i netapećiranim stolicama ili su bili djelovi opreme kreveta. Osim navoda o turskom porijeklu, popisivači inventara ne daju o tim jastucima drugih podataka.

U jednom inventaru pominje se i turska vreća u kojoj su bili spremjeni razni predmeti.¹⁰⁸

Turski vez u XVI i XVII stoljeću bio je u svojoj klasičnoj fazi, a jedan od najjačih centara te grane umjetnosti bio je tada Carigrad.¹⁰⁹ U to vrijeme turski vez je također mnogo cijenjen i u Evropi, a njegov se uticaj osobito osjetio na Balkanu, u narodnoj umjetnosti.¹¹⁰ I dubrovački građani cijene tu granu turske zanatsko-umjetničke djelatnosti, što se očitovalo i kod izbora predmeta za ukras njihovih domova, gdje je vez, primjenjivan osobito na krevetnim pokrivačima, dao toj vrsti robe naročitu vrijednost. Kako se može zaključiti iz arhivskih zapisa turski vez je ukrašavao i druge predmete, neposredno vezane uz namještaj. Tako u oporuci neka žena ostavlja 1525 godine danas već srušenoj dubrovačkoj crkvi sv. Vita veliki stolnjak, gotovo dva metra dugačak, koji je bio ukrašen turskim vezom.¹¹¹

III

SAGOVI I PROSTIRKE

Od predmeta orijentalnog, a posebno turskog porijekla u inventarima dubrovačkih domova XVI i XVII stoljeća najčešće se pominju sagovi i prostirke. To je bila roba kojom se na veliko trgovalo u Dubrovniku i u trgovačkim aktima Arhiva pominju se bale sagova koji su nabavljani u turskim krajevima.¹¹²

Upotreba sagova i prostirki u kući bila je mnogostruka, a korišteni su za pokrivanje stolova, kreveta, skrinja i klupa,¹¹³ stavljani su na pod i na prozore,¹¹⁴ te vješani na zidove.¹¹⁵ Navode se kao tapedo ili tapeto, chilimo, carpetta i carpe-

^{107a} dui cussini turcheschi novi (1526), Div. canc. 114, 13t; vn cussino turchesco (1625), Div. de foris 43, 177.

¹⁰⁸ sacco grande alla turchescha (1563), Div. canc. 151, 42t.

¹⁰⁹ C. E. Arseven, op. cit., 242.

¹¹⁰ Isti, op. cit., 242.

¹¹¹ Item lasso vn altra nappa a St^o Vito di quattro braccia con lavorier turchesco (1525), Testamenta 34, 30'.

¹¹² balle quatiro di tapeti, Securitates et naula 24, 316; Ballas duas de tapetos (1507), Sentenze di cancellariae 68, 215. Na ove podatke upozorio me B. Hrabak, asist. Fil. fakult., Beograd.

¹¹³ vna carpetta da tavola, Div. canc. 149, 181; le due carpette del letto de lana portate da ponente, Testamenta 33, 113; vno tapeto sopra la cassa, Div. canc. 108, 3 t; vna carpetta vergata sul bancho, Div. canc. 145, 67'.

¹¹⁴ Nigdje se u inventarima izričito ne naglašava da su »tapedi« ili »carpette« korišteni za pokrivanje podova, međutim prema primjercima gdje se navode mjere, jasno je da sag ili prostirka od cca pet metara dužine ne može da služi za pokrivanje namještaja; na primjer vna carpetta longa bz 10½ noua, Div. canc. 121, 23t; Imo podataka, iako rijetko, da su tapeti korišteni za ukras na prozorima, što je u Italiji za vrijeme renesanse bio široko rasprostranjen običaj. U jednom dubrovačkom inventaru kaže se: tapeti dua in la camera sula cassa et alla fenestra, Div. canc. 145, 66.

¹¹⁵ dui carpette atorno la camera, Div. canc. 129, 232.

tone. Iz inventara se ne može doznati da li su ti pojmovi vezani uz neku određenu funkciju, jer se u kući svi podjednako koriste.¹¹⁶ Prema tome razlike u nazivima nisu bile uslovljene različitom primjenom tih predmeta, već vjerovatno načinom rada i materijalom od koga su izrađivani. Da pojmovi *tapedo*, *chilimo* i *carpetta* nisu sinonimi proizlazili iz činjenice da popisivači sva tri naziva koriste u istom inventaru, često jedan uz drugoga.¹¹⁷ Vjerovatno da se pojam *tapedo* odnosi na sagove izrađene od vune ili svile, a izvedene tehnikom uzlanja, što znači da im je lice bilo sa runom. Određeniji je naziv *chilimo*,¹¹⁸ jer se njime a priori podrazumijevalo tkanje, to jest sag čije je lice i naličje bilo glatko. Takvo tumačenje daje i jedan od popisivača inventara, jer kaže »vn tapeto.senza pello o sia chilimo«.¹¹⁹ *Carpette* su bile neka vrst prostirki slične čilimima,¹²⁰ a izvedene tehnikom tkanja, vjerovatno samo od tanje pređe. Možda one odgovaraju do danas u narodu sačuvanim ponjavcima i šarenicama.

Prema arhivskoj specifikaciji i navodima o porijeklu, orientalni sagovi, čilimi i prostirke u dubrovačkoj kući XVI i XVII stoljeća mogu se podijeliti u tri grupe. Prvu sačinjavaju oni sa nazivom *turchesco* koji vjerovatno potiču iz azijskih i balkanskih područja turske Carevine. Druga grupa obuhvaća sagove i prostirke koji su obilježeni kao *damasceni*, *caerini* i *alexandrini*, a čije porijeklo treba tražiti u mamelučkom, odnosno poslije 1517 godine osmanlijskom Egiptu. Posebni problem u toj skupini predstavljaju sagovi s epitetom *damasceni* po kome bi mjesto njihove proizvodnje bio Damask, ali oni ustvari potiču iz kairskih radionica što će kasnije biti detaljnije izloženo. Trećoj grupi pripadaju sagovi i prostirke maursko-španjolskog porijekla, označeni pridjevima *moresco* i *barbaresco*.

Iz gornjeg proizlazi da orientalni sagovi i prostirke koji se javljaju u dubrovačkoj kući potiču iz islamskih zemalja Sredozemnog bazena. Nije nađen ni jedan podatak da je u Dubrovniku u XVI i XVII stoljeću bilo perzijskih sagova, koji su po cijeni i kvalitetu bili vodeći u tadanjoj Evropi. Međutim, vjerujemo da je i takvih bilo, iako ne mnogo, ali se možda ne navode kao perzijski. Ovo mišljenje potkrepljuju neki opisi koji govore o svilenim sagovima, kakvi su često bili i perzijski onog vremena¹²¹ i o prostirkama sa cvijetnom šarom što bi možda odgovaralo perzijskim motivima.¹²² Pomen o perzijskim sagovima nađen je u jednoj lopudskog kući u XVII stoljeću.¹²³

¹¹⁶ Vidi bilješke 113, 114 i 115.

¹¹⁷ Item dui altri tapeti usati.
Cilimi dui usati.
dui carpette (1543), Div. canc. 129, 63'.
cinque tapeti frusti.
vn chilimo frusto.
vna carpetta (1606), Div. not. 131.

¹¹⁸ I sam naziv upućuje na orijentalno porijeklo te vrste sagova.

¹¹⁹ God. 1627, Div. de foris 46, 113.

¹²⁰ U inventaru dubrovačkog trgovca Sumičića u Budimu pominju se: tre chilimi overo *chamette* (1565), Div. canc. 151, 16; u nekom drugom inventaru kaže se: vn chilim o *carpetta*, što bi potvrdilo našu pretpostavku o sličnosti čilima i prostirki (Div. de foris 56, 146').

¹²¹ vn tapeto di seta grande d'attorniar tutto il letto (1613), Div. de foris 27, 102;

¹²² vna carpetta a fiori granda da volo nova e bella (1667), Div. canc. 154, 60b.

¹²³ tre tapeti *moschetti* de Persia (1622), Div. de foris 39, 174'.

Perzijski sagovi navode se u inventarima prtljage stranaca putnika, koji su se bilo iz kojih razloga zaustavili u Dubrovniku.¹²⁴ Francuski poslanik na carigradskom dvoru Jean de la Vigne, koga je 1559 godine zatekla iznenadna smrt u blizini Dubrovnička, nosio je u svojoj prtljazi veliki broj orijentalnih sagova, vrlo skupocjenih, koje je možda namjeravao u domovini i prodati.¹²⁵

U trima navedenim grupama sagova, ćilima i prostirki osim epiteta kojim se označava njihovo orijentalno porijeklo, u inventarima najčešće nema opisnih detalja, mjera, boja i oznaka vrijednosti, kojim bi se elementima mogao odrediti njihov izgled, bliža lokacija njihove proizvodnje, kao i kvalitet i način rada. O izgledu sagova, ćilima i prostirki ne nalazimo podataka ni na slikama majstora dubrovačke škole, jer ih oni nigdje nisu slikali kao rékvizit svojih kompozicija, što je inače u tadanjem evropskom slikarstvu bio običaj, a čemu se ima zahvaliti mnogi podatak o orijentalnim ćilimima koji su onda korišteni u Evropi.¹²⁶

¹²⁴ vno tapeto Persiano di setta con oro lavorato (1559), Div. canc. 145, 55.

¹²⁵ O poslanikovoju smrti vidi J. Tadić, *Promet putnika u starom Dubrovniku*, Dubrovnik 1939, 239—240;

Iz bogatog popisa poslanikove robe donosimo samo sagove:

Nella Balla signata de No 1 dentrovi.
 tapeti Azemini grandi velutati colorati dui 2.
 Azemino piccolo velutato con campo azuro uno 1.
 Azemini piccoli di lana fina colorati quatro 4.
 Cagierini piccoli dui 2.
 Nella Balla signata No 2 con dentrovi.
 Azemino velutato grande aconzato d'oro uno 1.
 Azemino colorato di Lana fina 1.
 Azemini rossi di Lana mancofina dui 2.
 Nella balla signata No 3 con dentrovi.
 Azemini non tanto fini tre 3
 Nella balla signata No 4 dentrovi.
 Azemino grande di Lana non tanto fino vno 1.
 Caierino grande e longo vno 1.
 Azemino velutato grandetto vno 1.
 Cagierini piccoli dui 2
 Nella balla signata No 5 dentrovi.
 Tapeti Azemini grandi fini dui 2.
 Coltre di setta rossa due 2.
 coltra di setta gialla vna 1.
 Nella balla signata No 6 dentrovi.
 Azemini grandi fini dui 2.
 Azemino piccolo fino vno 1.
 Caierino piccolo vno 1.
 Nella balla signata No 7 dentrovi.
 Azemini grandi fini dua 2.
 Caierini piccoli tre 3.
 Nella balla signata de No 8 dentrovi.
 Azemini grandi tre 3.
 Caierino grandetto vno 1.
 Nella balla signata da No 11.
 Tapetto grande azemesco vno 1.
 Tapeti caierini piccoli dui 2, Div. canc. 145, 56', 57.

¹²⁶ Fotografiske snimke djela dubrovačke slikarske škole, na osnovu kojih se donosi navedena tvrdnja, ljubazno mi je dao na ogled Voja Đurić, asist. Filoz. fakulteta, Beograd.

Za sagove koji se navode kao turski u inventarima se koriste sva tri pojma: tapeto,¹²⁷ chilimo¹²⁸ i carpetta.¹²⁹ Podataka o turskim sagovima u Dubrovniku ima već i u prvoj polovini XV stoljeća.¹³⁰ U inventarima se ponekad označava i bliža funkcija pojedinih vrsta kao »un cilimo a tavola«¹³¹ ili se ističe da je u pitanju prostirka većih dimenzija, kao na primjer »una carpetta turchesca grande«.¹³² Vrst sagova koji su se možda po šari i veličini razlikovali od ostalih, bili su oni koji se u XVI i XVII stoljeću navode kao »tapeti moschetti«.¹³³ Vjerovatno da su to bili molitveni sagovi ili takozvane serdade.

Iz inventara se ne doznaje gdje su navedeni turski sagovi, ćilimi i prostirke izrađivani. Može se pretpostaviti da potiču iz Male Azije, gdje je u XVI i XVII stoljeću bila razvijena njihova proizvodnja, a ne može se isključiti ni mogućnost da su rađeni na balkanskom dijelu turske Carevine, gdje je također bilo proizvodnih centara za tu vrst robe. U aktima Arhive govori se o tome kako su sagovi nabavljani »in locis Turcorum«¹³⁴ ili su »ovamo stigli sa Hiosa«.¹³⁵ Orijentalni sagovi transportovani su u Dubrovnik i preko Južne Italije.¹³⁶ Možda je pridjevom turchesco obuhvaćeno i šire područje od ovog koje se navodi, jer se često u izvorima i evropskim inventarima pod pojmom »tapis de Turquie« ili »tapedo turchesco« podrazumijevao bilo koji sag, importiran sa Orijenta.¹³⁷

Na osnovu podataka o trgovačkim vezama Dubrovnika s određenim centrima u Maloj Aziji ili na Balkanskom Poluostrvu, gdje je bila razvijena proizvodnja sagova i često u našoj nauci isticana činjenica da su ćilimi bili predmet trgovinske razmjene između Turske i Dubrovnika u XV i XVI stoljeću,¹³⁸ dozvoljava pretpostavku da su ti sagovi zaista turskog porijekla.

¹²⁷ Pojam tapeto uz oznaku turchesco gotovo se u inventarima i ne pominje, već se sag obilježava po lokalitetu ili po primjeru, kao na primjer: vn tapeto de Phylipopuli, Div. canc. 96, 209 ili sei tapeti fini moschetti adoperati, Div. canc. 180, 84.

¹²⁸ vn chilimo alla turchescha, Div. canc. 182, 58'; vn chilimo (1592), Div. canc. 182, 57'; vno cilimo a tavola (1596), Div. de foris 3, 174; vn chilimo grande (1605), Div. de foris 13, 35; vn chilimo (1623), Div. de foris 41, 60; vn chilimo (1625), Div. de foris 43, 177; vn chilimo turchesco (1654), Div. de foris 85, 90.

¹²⁹ carpettes tres turchesche (1506), Div. canc. 99, 85; vna carpetta turchescha grande, vn altra carpetta turchescha kegata (1508), Div. canc. 100, 145; vna carpetta turchescha (1518), Div. canc. 108, 3't; vna carpetta turchescha noua granda (1525), Div. canc. 114, 13t; carpetta turchescha no 1, Div. canc. 144, 4t.

¹³⁰ tapeto turchescho spomenut je 1438 godine u popisu predmeta prilikom podjele braće Vlahuše i Bartola Latiniza, Div. not. 22, 88. Na ovaj podatak upozorio me Sima Cirković, asist. Istor. instituta SAN, Beograd.

¹³¹ vno cilimo a tavola (1596), Div. de foris 3, 174.

¹³² God. 1508, Div. canc. 100, 145.

¹³³ tapeti moschetti (1581), Div. canc. 167, 106't; sei tapeti fini moschetti adoperati, Div. canc. 180, 84; tapeti quatro moschetti (1591), Dic. canc. 181, 32'; cinque tapeti ordinarij, due moschetti (1605), Div. de foris 13, 35; quatro tapeti moschetti novi (1613), Div. de foris 27, 102; dua tapita moscheta (1614), Div. de foris 30, 144'; vn tapeto moscheto (1644), Div. de foris 69, 38'.

¹³⁴ tapetos 50 emptos in locis Turcorum pro aspra 5.500 (1502), Procura de Notaria, Xa, 19', 20. Na podatak me upozorio B. Hrabak, asist. Filozof. fakulteta, Beograd.

¹³⁵ Sentenze de cancellariae, 1507 godina, 24, 68. Na podatak me upozorio B. Hrabak, asist. Filozof. fakulteta, Beograd.

¹³⁶ Za Jeronima Sorškočevića lađa iz Mesine pored ostalog dovozi u Dubrovnik šest kairskih sagova (1668), Div. canc. 153, 89't.

¹³⁷ K. Erdmann, Kairener Teppiche, I, Europäische und Islamische Quellen des XV—XVIII Jahrhunderts, ARS ISLAMICA, Ann Arbor, Michigan, 1938, Vol. V. Pt. 2, 191, bilj. 57.

¹³⁸ I. Božić, op. cit., 300, 308.

Zna se da su u Maloj Aziji sagovi proizvedeni već u XV stoljeću, a Brusa je bila jedan od centara te proizvodnje.¹³⁹ Pretpostavljalo se da je tu radila i dvorska manufaktura.¹⁴⁰ Sa Brusom je Dubrovnik imao direktnih trgovačkih veza, a dubrovačka trgovačka društva bila su tu pretstavljena svojim zastupnicima.¹⁴¹ U Smirni, koja je također bila centar proizvodnje sagova i ćilima,¹⁴² djeluje dubrovački konzul.¹⁴³ Prema tome moguće je, da su sagovi i ćilimi iz tih gradova donošeni u Dubrovnik i da se pod nedovoljno određenim pojmom turchesco u inventarima krije po koji maloazijski primjerak iz navedenih radionica.

Na balkanskom dijelu turske Carevine bilo je u XVI i XVII stoljeću nekoliko centara gdje su proizvedeni sagovi, ćilimi i prostirke, a čiji su se proizvodi našli i u dubrovačkoj kući. U inventaru kuće vlastelina Jeronima Butkovića iz 1502 godine pominje se sag iz Plovdiva.¹⁴⁴ Plovdiv je od 1363 godine u turskim rukama, a bio je značajan i zbog proizvodnje vune,¹⁴⁵ što je svakako doprinijelo razvoju ćilimarstva. Kako je taj grad bio na glavnoj balkanskoj saobraćajnoj arteriji za Carigrad do koje su vodili karavanski putevi dubrovačke trgovine, a u njemu je djelovala i kolonija dubrovačkih trgovaca,¹⁴⁶ moguće je da su i plovdivski sagovi bili uvozna roba za Dubrovnik. Koliko su oni bili specifični obzirom na izgled i tehniku rada, ne može se na osnovu arhivskih podataka ništa zaključiti.

Velika kolonija Dubrovčana bila je u XVI stoljeću u Drinopolju, kamo su dolazili trgovci iz Rumunije, Mađarske, Poljske i Rusije, da bi pored ostale robe kupovali i sagove.¹⁴⁷ Vjerovatno da su ih ovdje i Dubrovčani nabavljali za potrebe svojih domova. Uopće sagovi, ćilimi i prostirke bili su roba koja je iznošena na trgove iz unutrašnjosti turske Carevine. Tako Giustiniani navodi da se na trg sv. Srđa koji je još u XVI stoljeću bio vrlo prometno stovarište robe¹⁴⁸ donose turski »tapedi«,¹⁴⁹ a Kostić misli da to mogu biti i balkanski ćilimi.¹⁵⁰

U Solunu su se također proizvodili sagovi i ćilimi. Beaujour je zabilježio da se iz toga grada izvoze sagovi pod imenom »turski«,¹⁵¹ a Evlija Čelebija kaže da su solunskim sagovima i carigradski trgovci snabdijevali svoje dućane.¹⁵² Hadži

¹³⁹ U putopisima ima podataka o proizvodnji sagova u Brusi. Erdmann u navedenom djelu o kairskim sagovima citira dva venecijanska putopisca, Barbara i Contarinija, koji u XV stoljeću govore o Brusi kao centru u kome se izrađuju sagovi, op. cit., 180 i bilj. 15; i francuski putopisac Bertrandon de la Brocquière u istom stoljeću pominje jedan gradić kraj Bruse u istom svojstvu. Putovanje preko mora, prijevod i komentar M. Rajčića, Beograd, 1950, 85.

¹⁴⁰ A. O. Pope pretpostavlja da je u Brusi bila dvorska manufaktura sagova, R. Neugebauer—S. Troll, Handbuch der Orientalischen Teppichkunde, Leipzig, 1930, 22, bilj. 1.

¹⁴¹ J. Tadić, Dubrovčani u juž. Srbiji u XVI stoljeću, Glasnik skop. nauč. društva, 1930, VII—VIII, 198.

¹⁴² Ta se produkcija održala sve do danas, C. E. Arseven, op. cit., 275.

¹⁴³ L. Vojnović, Dubrovnik i osmansko carstvo, I, 121.

¹⁴⁴ vn tapeto de Philycopuli, Div. canc. 96, 209.

¹⁴⁵ Prema saopćenju B. Hrabak-a, asist. Filozof. fakult., Beograd.

¹⁴⁶ L. Vojnović, Dubrovnik i osmansko carstvo, SKA, 91, 121.

¹⁴⁷ K. Jireček, Geschichte der Bulgaren, Prag, 1879, 461.

¹⁴⁸ K. Jireček, Trgovački drumovi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem vijeku, u prijevodu D. Pejanovića, Svjetlost, Sarajevo, 1951, 104.

¹⁴⁹ K. N. Kostić, Stara srpska trgovina i industrija, Beograd, 1940, 111.

¹⁵⁰ Isti, op. cit., 111.

¹⁵¹ F. de Beaujour. Tableau du commerce, T. II, 117, vidi K. Kostić, op. cit., 111.

¹⁵² K. Erdmann, op. cit., 195.

Kalfa ističe da u Solunu Jevreji »grade u svetu čuvene šarene ćilime, koji se tako dobro nigdje ne grade«. ¹⁵³ Na osnovu Hadži Kalfinog navoda moglo bi se pretpostaviti da je proizvodnja sagova bila već razvijena u Solunu i u XVI stoljeću. Naime jedan dio solunskih Jevreja potiče iz Španije, odakle su 1492 godine izagnani i raseljeni po Evropi. Možda su doseljenici nastavljali i razvijali dalje one zanate, koje su nekad prakticirali u staroj postojbini, pa tako i u Solunu nastavili rad na proizvodnji sagova. Kako je Dubrovnik imao trgovačkih veza s tim gradom, a također tamo i svoga konzula, ¹⁵⁴ svakako postoji vjerovatnost da su sagovi iz tog grada donošeni u Dubrovnik.

Čelebija pominje i egejsku luku Kavalu kao grad u kome se proizvode sagovi, ¹⁵⁵ ali u dubrovačkim inventarima nisu nađeni podaci koji bi upućivali na to da sagovi iz dubrovačkih kuća potiču i iz tog centra.

Pored Soluna i Kavale Čelebija pominje Skoplje kao centar proizvodnje sagova. ¹⁵⁶ Ne zna se da li je taj zanat bio ovdje razvijen već i u XVI stoljeću u vrijeme kad je Skoplje bilo jako uporište dubrovačke trgovine na Balkanu. Ukoliko Čelebija kao Orijentalac nije pretjerao u pohvali kvaliteta skopljskih sagova, jer kaže »da se po ljepoti mogu ravnati samo s perzijskima«, — tada najljepšim i najskupocjenijim sagovima —, može se pretpostaviti da su u Skoplju možda već i u XVI stoljeću rađeni sagovi i ćilimi. Njihov kvalitet koji Evlija ističe vjerovatno da je rezultat duljeg razvoja te grane zanata i uz njega vezanih tradicija. Da su sagovi iz balkanskih krajeva turske Carevine bili cijenjeni u tadanjoj Evropi vidi se iz inventara francuskog dvorca Soisson iz 1644 godine, gdje se navodi »un tapis de Turquie Servien«, ¹⁵⁷ što iznenađuje, jer popisivač sa određenim poznavanjem čak lokalizira proizvodnju navedenog saga, to jest ističe područje Srbije. Ova činjenica upućuje na mogućnost da bi možda izučavanje evropskih kućnih inventara dalo nove podatke kojima bi se mogle, makar i djelomično popuniti velike praznine na historijsko-topografskoj karti našeg ćilimarstva i obogatiti skromne izvore kojima se danas raspolaze o toj grani naše zanatske umjetničke proizvodnje u daljoj prošlosti.

U dubrovačkim inventarima XVI i XVII stoljeća ne pominju se sagovi, ćilimi i prostirke porijeklom iz Srbije i Makedonije, odnosno Skoplja, ali obzirom na živu trgovinu Dubrovnička s tim krajevima, može se pretpostaviti da su njihovi ćilimarski proizvodi dospijevali u dubrovačke kuće. Možda se kriju pod općim pojmom *turchesco* ili je slučaj htio da u inventarima nisu registrirani prema lokalitetu proizvodnje, što nije uostalom, kako smo i ranije vidjeli, bila praksa popisivača prilikom unošenja podataka o sagovima. Konačno, inventari daju tek približnu sliku o uređenju dubrovačkog doma i njih otprilike 200 koliko je pregledano za period XVI i XVII stoljeća, predstavljaju ustvari isječak iz velikog kompleksa cijeloga grada, za koji nam podaci nedostaju. Slučajnim sticajem okolnosti, inventari su bilježeni bez reda i sistema, onako, kako su nailazili razlozi koji su ih uslovlili, — najčešće su to bili smrtni slučajevi —, pa se na neka pitanja u vezi kulture stanovanja renesansnog Dubrovnička i neće moći dati zadovoljavajući odgovor.

¹⁵³ St. Novaković, Hadži Kalfa ili Katib Čelebija, turski geograf XVII veka o balkanskom poluostrvu, Spomenik SKA, XVIII, 1892, 35.

¹⁵⁴ L. Vojnović, Dubrovnik i osmansko carstvo, SKA, I, 121.

¹⁵⁵ K. Erdmann, op. cit., 195.

¹⁵⁶ R. Grujić, Skoplje u prošlosti, »Južna Srbija«, knj. I, sv. III, 86.

¹⁵⁷ K. Erdmann, op. cit., 188, bilj. 44.

Drugu grupu orijentalnih sagova, ćilima i prostirki u Dubrovniku u vrijeme renesanse sačinjavaju oni, koji se tumače pojmovima damasceni, caerini i alexandri. U kući talijanskog liječnika Antonia de Medicis, koji je dulje vremena živio u Dubrovniku, pominju se 1506 godine »tapetos duos damasceni«.¹⁵⁸ Sagovi označeni tim pojmom, sačuvani iz XVI stoljeća u Evropi tamno su crvene boje sa jasno plavim i žutim šarama, svilenim sjajem i geometrijskim ornamentima.¹⁵⁹ Pitanje mjesta njihove proizvodnje izazvalo je u nauci mnoge polemike, a danas je već utvrđeno mišljenje, da ti sagovi, iako su nazvani damasceni, potiču u stvari iz kairskih radionica.¹⁶⁰ O tom problemu dao je iscrpnu studiju Kurt Erdmann, koristeći mnoge evropske izvore da bi dokazao kairsko porijeklo navedenih sagova, dok sam pojam »damasceno« nije ni tom prilikom dobio prihvatljivo tumačenje.¹⁶¹ Pored ostalog, Erdmann ističe da su damascenski sagovi u drugoj polovini XVI stoljeća već nazivani po mjestu proizvodnje, to jest tapedi caerini i upoznaje nas sa nekoliko varijanata tog pojma, koje se javljaju u evropskim inventarima.¹⁶² Činjenica je da se u dubrovačkim inventarima druge polovine XVI stoljeća ne javlja više naziv damasceno za sagove, već caerino, što bi također potvrdilo Erdmannovo mišljenje. Tako se u jednom tovaru robe na lađi u Mesini, koja treba da krene za Dubrovnik, nalazi šest kairskih sagova u vrijednosti od 50 škuda, naručeni za Jeronima Sorko-čevića.¹⁶³ Podatak je iz 1568 godine. Krajem XVI stoljeća navodi se u kući firentinskog konzula u Dubrovniku, Rafaela Naldinija također jedan kairski sag uz napomenu da je nov i velik.¹⁶⁴ Svakako da je zanimljiva pojava tih sagova u Dubrovniku, jer se oni u evropskim inventarima najčešće pominju uz perzijske, čime se vjerovatno odavalo priznanje njihovom kvalitetu, a bili su kao i perzijski tražena vrsta te robe u Evropi.

Carpette alexandrine javljaju se u inventarima dubrovačkih domova u drugoj polovini XVI stoljeća.¹⁶⁵ Da li pridjev alexandrino označava porijeklo predmeta ili naročitu vrst prostirki koja se možda i drugdje proizvodila, nije poznato. Aleksandrija se ne navodi kao centar proizvodnje sagova u literaturi o ćilimarstvu,¹⁶⁶ iako Heyd navodi da su tu već u IX i X stoljeću tkani sagovi i tkanine za potrebe rimske crkve.¹⁶⁷ Heyd također iznosi neke opće principe obilježavanja orijentalne robe pridjevima koji upućuju na lokalitet i tako pokazuje na njihovu nepouzdanost.

¹⁵⁸ tapetos duo damasceni (1506), Div. canc. 99, 85; ovo su godaci iz kućnog inventara magistra Antonia de Medicis, dok se u njegovoj oporuci pominju tri takva saga, vidi R. Jeremić — J. Tadić, Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika, Beograd 1939, III, 216.

¹⁵⁹ S. Troll, Damascus Teppiche, ARS ISLAMICA, Vol. IV, 1937, 201—231.

¹⁶⁰ Pomenutu polemiku dokončao je u svom djelu o kairskim sagovima već ranije pomenuti K. Erdmann, gdje se daje i historijat te rasprave, ARS ISLAMICA, VII, 1940, Pt. 1, 55—61.

¹⁶¹ K. Erdmann, op. cit., 182, bilj. 25.

¹⁶² K. Erdmann, op. cit., 189, 190—193, 198—199.

¹⁶³ Div. canc. 153, 89'.

¹⁶⁴ vn tapet caerino nouo grande (1591), Div. canc. 181, 32'.

¹⁶⁵ Vna carpetta, curta Alessandrina, Div. not. 113, 250'; quatro carpette allesandrine (1580), Div. canc. 187, 21'; due carpette alexandrine (1588), Div. canc. 176, 55'; carpette cinque lessandrine (1591), Div. canc. 180, 83'.

¹⁶⁶ W. Grote—Haselhalg, Der Orientteppich, seine Geschichte und seine Kultur, I, II, 1922; R. Neugebauer—J. Orendi, Orientalische Teppichkunde, Leipzig, 1923; A. Achdjian, Le tapis, Ed. Self, Paris, 1949.

¹⁶⁷ W. Heyd, Histoire du commerce du Levant au Moyen Age, Leipzig, 1923, I, 94.

Naime, oznaka mjesta u jednom slučaju znači vrst robe,¹⁶⁸ a u drugom mjesto kupovine. Za oznaku »d'Alexandrie« za koju ističe da nije toliko uobičajena i da iako roba, odnosno tkanina ovako obilježena nije proizvedena u Aleksandriji, ona je svakako kupljena u tom gradu.¹⁶⁹ Za pojam »damasceno« u odnosu na sagove Erdmann nije našao odgovarajuće tumačenje, ali odbija mogućnost da se tim pridjevom označilo da su sagovi tako nazvani kupljeni u Damasku.¹⁷⁰ Na svaki način, obilježavanje orijentalne robe epitetima koji upućuju na lokalitet ne podliježe nekom određenom pravilu i može u nekim slučajevima dovesti do pogrešnih zaključaka.

Ukoliko se prihvati mišljenje da su prostirke u stvari tanja vrst ćilima, to jest tkanje sa dva lica, onda one s oznakom alexandrine, pomenute u dubrovačkim inventarima nisu od interesa samo u odnosu na Dubrovnik, jer se, koliko je autoru ovog rada poznato, u topografiji orijentalnog ćilimarstva ne pominju.

Kako se u dubrovačkoj kući XVI i XVII stoljeća javljaju i drugi predmeti s oznakom alexandrine, kako je to već ranije izloženo, to navedene alexandrijske prostirke nisu slučajni import. Protiv takve moguće slučajnosti govore i činjenice da je Dubrovnik s kozmopolitskom Aleksandrijom imao živih trgovačkih veza, da su u tom gradu živjeli dubrovački trgovci i da je tu početkom XVI stoljeća ustanovljen dubrovački konzulat.¹⁷¹

Trećoj grupi orijentalnih sagova, ćilima i prostirki pomenutih u dubrovačkim inventarima pripadaju i oni koji su nastali na području islamskih zemalja u sjevernoj Africi ili u Španiji. U prvoj polovini XVI stoljeća u inventarima se nailazi na maurske prostirke.¹⁷² O njihovom izgledu, načinu rada i materijalu od koga su izrađene nema podataka, osim što se za dvije kaže da su bile tri lakta dugačke,¹⁷³ pa su možda služile za pokrivanje klupa i skrinja.

Za malobrojne prostirke i sagove maursko-španjolskog porijekla, koji su se u Evropi do danas sačuvali iz XVI i XVII stoljeća, značajno je da su žute, modre i zelene boje, a šare su im geometrijske i floralne.¹⁷⁴ Proizvođeni su u nekoliko centara u Tunisu, Alžiru i Maroku,¹⁷⁵ kao i na tlu Španije.¹⁷⁶ Obzirom na to da se maurske prostirke javljaju u dubrovačkim inventarima renesansnog perioda samo u prvoj polovini XVI stoljeća, a i posljednja koja se pominje označena je kao »usata«¹⁷⁷ možda su one dospjele u Dubrovnik posredstvom jevrejskih izbjeglica iz Španije poslije 1492 godine. Poznato je da su bolji sagovi, ćilimi i prostirke bile

¹⁶⁸ Isti, II, 694.

¹⁶⁹ Isti, II, 694.

¹⁷⁰ K. Erdmann, op. cit., 182 i bilj. 24.

¹⁷¹ I. Božić, op. cit., 288; L. Vojnović, Dubrovnik i osmansko carstvo, I, 121.

¹⁷² duos carpettas moreschas (1503), Div. canc. 96, 221; vna carpetta morescha (1516), Div. canc. 107, 14t; vna carpetta morescha (1519), Div. canc. 108, 16't; carpetta grande morescha (1518), Div. canc. 108, 108, 53; vna carpetta morescha (1519), Div. canc. 108, 16't; dui carpette moresche (1523), Div. canc. 111, 227'; vna carpetta morescha usata (1539—1542), Div. not. 106, 229'.

¹⁷³ Div. canc. 96, 209.

¹⁷⁴ A. Achdžian, Le tapis, Paris, 1949, 134—135.

¹⁷⁵ G. Marçais, L'art de l'Islam, Paris, 1946, 177: u Tunisu se pominje Kairuan kao ćilimarski centar, u Alžiru Guergour i Kalaa, gdje se rade sagovi sa runom za potrebe Beduina; str. 187: u Mauretaniji u području visokog Atlasa proizvode se sagovi u Marekešu i Rabatu.

¹⁷⁶ G. Marçais, op. cit., 148.

¹⁷⁷ Div. not. 106, 229'.

vrijednosti, koje su se gotovo uvijek u izvjesnim momentima ekonomskog ugroženja mogle unovčiti, a za transport manji komadi nisu pretstavljali naročiti problem.

I intenzivne trgovačke veze Dubrovnika sa Španijom i španjolskim posjedima u južnoj Italiji, naročito u XV stoljeću, mogle su da utiču na import sagova, ćilima i prostirki u Republiku, iako nema, koliko je poznato, direktnih podataka da je ta roba bila predmet trgovanja između Dubrovnika i navedenih područja.¹⁷⁸ U XVI stoljeću trgovačke veze između Dubrovnika i Španije oslabile su, a kolonije španjolskih trgovaca u to vrijeme u Dubrovniku više nema.¹⁷⁹ Time bi se mogla tumačiti i činjenica da se u drugoj polovini XVI-tog, kao i u XVII stoljeću sve do 1667 godine u dubrovačkim inventarima carpette moresche više ne pominju kao ni drugi predmeti maursko-španjolskog porijekla.

U ovu posljednju skupinu orijentalnih sagova, ćilima i prostirki pomenutih u dubrovačkoj kući renesansnog perioda pripadala bi i jedna prostirka, koja se pominje 1518 godine u lopudskoj kući brijača Lovre, kao una carpetta barbarescha.¹⁸⁰ Pojam barbarescho poznat je iz venecijanskih renesansnih inventara,¹⁸¹ a i u španjolskim XV stoljeća javljaju se također tapedi barbareschi.¹⁸²

Porijeklo pomenute lopudske prostirke s oznakom barbarescho treba tražiti u sjevernoj Africi, u Berberiji, zvanog nekad i Barbarija, iz koga je imena nastao i pridjev barbarescho. Za dubrovačke kontakte sa berberijskom obalom doznaje se već iz izvora XIII stoljeća, iz mletačko-dubrovačkih ugovora,¹⁸³ a bilo je tokom daljeg razvoja i dodira u vezi nabavke koralja iz tih krajeva.¹⁸⁴ Iako berberijski i tuniski predmeti nisu česti u dubrovačkim inventarima, oni svakako govore o vezama Dubrovnika sa tim krajevima, koje nisu bile doduše žive, ali ipak konstantne.

Ovim se ne iscrpljuje slika o korištenju sagova i prostirki u dubrovačkoj kući XVI i XVII stoljeća. Pored orijentalnih sagova koje smo naveli, u kućama se koriste sagovi i prostirke porijeklom sa Zapada, kao i oni domaće, dubrovačke proizvodnje, o čemu će biti govora drugom prilikom.¹⁸⁵

Kultura stanovanja u Dubrovniku XVI i XVII stoljeća imala je kozmopolitski karakter. Dubrovnik je u to vrijeme vršio ulogu trgovačkog posrednika između Istoka i Zapada i veliki broj predmeta stranog porijekla koji se javljaju u dubrovačkoj kući, odraz je tog poslovanja. Kao što su za izradu ove studije pružali materijal orijentalni predmeti zanatsko umjetničke proizvodnje koji se pominju u dubrovačkim kućnim inventarima, isto tako bilo bi moguće dati prikaz o zapadnjačkom importu te vrste objekata, koji su još različitiji i etnički više diferencirani.

¹⁷⁸ J. Tadić, Španija i Dubrovnik u XVI veku, Beograd 1932, 154—155.

¹⁷⁹ Isti, op. cit., 154.

¹⁸⁰ N. Beritić, Prilog poznavanju lopudske kuće, dok. I, 502.

¹⁸¹ P. Molmenti, La storia di Venezia nella vita privata, Bergamo, 1928, II, 447, 480, 483.

¹⁸² K. Erdmann, op. cit., 181.

¹⁸³ K. Jireček, Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povijesti srednjeg vijeka, Dubrovnik, 1915, 48.

¹⁸⁴ Isti, op. cit., 40.

¹⁸⁵ Autor ove studije sprema prikaz namještaja u Dubrovniku XVI stoljeća, gdje će u jednom poglavlju biti obrađeni sagovi, ćilimi i prostirke domaće i strane proizvodnje.

Iako su popisi inventara dubrovačkih domova protkani navodima o predmetima stranog porijekla, u jednakoj mjeri javljaju se domaći, lokalni proizvodi koje zapisničari vrlo često dopunjuju tumačenjima »al modo di Ragusa«, »alla maniera ragusea«, »nostrana«, »al modo di Segna« i drugi, što potvrđuje da lokalni, kreativni momenat nije bio prigušen prillivom strane robe. Naprotiv, mnogi od donesenih predmeta potiču domaće zanatlije i umjetnike da izrađuju svoje rukotvorine na ovaj ili onaj novi, strani način, što se vidjelo i iz inventarskih navoda o predmetima orijentalnog porijekla.

Od posebnog interesa je pojava orijentalnih, a osobito turskih predmeta u dubrovačkoj kući, obzirom na tursko zaleđe Dubrovnika s kojim je bio tako usko povezan, što je naravno i potenciralo import turskih predmeta i običaja u grad. Osim toga, sklonost prema tim predmetima vjerojatno da je izazvana i njihovim kvalitetom, jer su u XVI i XVII stoljeću mnoge grane turskog zanatstva dosegle svoj zlatni vijek.

Na osnovu inventara dubrovačkih kuća moglo se utvrditi da se orijentalnim predmetima koji su bili i skromni i bogati nije služio neki određeni društveni sloj u gradu, nego su korišćeni u kućama pučana, trgovaca i zanatlija, kod svećenika i vlastele. U pitanju je vjerojatno samo bogatstvo opreme pojedinih objekata i vrijednost materijala od koga su izrađeni, čime je bilo i određeno njihovo mjesto u pojedinim domovima.

Dubrovnik ne prima orijentalnu robu kao nešto izuzetno u tadanjoj Evropi. Bio je to običaj vremena, izazvan krstaškim ratovima, tim prvim intenzivnijim kontaktima Evrope s Istokom, koji postaju sve češći u periodu renesanse. Dovoljno je samo letimično pregledati inventare evropskih feudalnih i građanskih domova XV i XVI stoljeća, da bi se uočilo obilje orijentalnih predmeta, a osobito sagova, čilima i prostirki. Što su takvi objekti naročito brojno zastupljeni u Dubrovniku rezultat je, kako njegovog izuzetnog geografskog položaja, tako i njegovih ekonomskih i drugih direktnih odnosa s turskom Carevinom i zemljama Istoka, koje je stanje potenciralo samo ono, što je u stvari bilo sankcionisano kao običaj vremena gotovo u cijeloj tadanjoj Evropi.

Nema sumnje da kontakti Dubrovnika s Istokom, a posebno s Turskom, nisu bili jednostrani. Odlazanjem Dubrovčana u turske krajeve i uopće u islamske zemlje Istoka i Sredozemlja, izvjesno je da su oni bili nosioci evropskih, a posebno naših kulturnih tekovina, među koje se mogu ubrojiti također i predmeti umjetničkog zanatstva. To zanimljivo pitanje bio bi predmet zasebne studije.

SUMMARY

ORIENTAL OBJECTS AT DUBROVNIK DURING THE RENAISSANCE

In the houses and homes of Dubrovnik and the way of life of its citizens, few traces of material civilization and long associations with the Turkish Empire have been left despite the proximity of the frontiers in the 16th and 17th centuries. Though no objects of the craftsman's art of oriental origin have been preserved in the town, several records and documents kept in the archives of Dubrovnik contain data and accounts showing that such objects played an important part in the lives of the inhabitants. Imported by Dubrovnik merchants — who travelled over the Turkish Balkan provinces and the countries of the Far East — and brought in by traders from the East, these art objects of oriental craftsmanship were often given as presents to notable citizens of the town of Dubrovnik by Turkish administrative officials. The recorded data regarding the art objects have been found to serve as a useful source of additional information about trade relations between the city of Dubrovnik and the Turkish Empire during the Renaissance period. The records show that in addition to the wholesale trade in goods listed in official documents of the Republic of Dubrovnik there was also an anonymous retail traffic in certain unspecified goods, which were only occasionally entered in trade-registers under the general term of »mercenaria« without indication of their nature or origin. The data collected from several inventories of household furniture and other things help to fill the gap and provide detailed information about the circulation of objects acquired through minor business dealings. The oriental objects recorded in the inventories have been divided into three groups in this paper, namely (a) those of small dimensions, worked in wood, leather, metal, or baked clay; (b) textile fabrics, comprising bedspreads, cushions and embroidered table-cloths; (c) carpets and floor-rugs.

In the group (a) mention is made of boxes or »scatole« of Turkish or Maori origin, some of which are described as being covered with silk. These boxes were used as cases for light articles esp. jewels, head ornaments, girdles, letters, documents, books, accounts and various other trifles. The smaller of these boxes must have been richly ornamented because the inventories record the fact that they were worked in Turkish or Maori styles, which may be taken to suggest that the styles were imitations made by Dubrovnik craftsmen.

The inventories also list panniers, baskets and trunks, made of wickerwork and often covered with leather. Besides the Turkish word »Sepet« for pannier or basket, which is even used in reference to objects that are not marked as being of Turkish origin, there are many other Turkish words in the inventories which were in common currency among people of Dubrovnik in those times; a great many of them have since passed into general use.

Among leather objects used in Dubrovnik homes were Turkish bedspreads, trunks, jug-bags (cases), leather table-cloths, and low trestle-tables for use at meals. Oriental leather objects listed in household inventories are few in number, for though there was much traffic in hides and raw leather between Dubrovnik and Turkey, it appears that Dubrovnik citizens were not much attracted by the leather objects produced in Turkey. There was a far greater demand for Venetian and Spanish leather products, such as »cori d'oro« or »guadamecili«.

A great number of references to metal objects of Turkish origin used in Dubrovnik households goes to show that this sort of goods found a ready sale in the town of Dubrovnik. During the 16th and 17th centuries metal goods of Turkish origin were to be found in households of all classes, particularly in the homes of goldsmiths. The objects were of copper, often tinned over, or of tin and rarely of copper, often tinned over, or of tin and rarely of silver, while those of gold or gold-coated, if any, have not been listed. There were a great many utensils of various kinds and shapes characteristic of the Orient, such as water-jugs, round-shaped baking-tins, water-bottles, other jugs, etc. Turkish knives, inkpots, lanterns, and candlesticks, as well as Turkish locks, are also listed.

Metal objects of Maori origin are often found in areas of the former Republic of Dubrovnik.

Turkish ceramic crockery and plates, hall-marked in Constantinople, was much used in the town of Dubrovnik during the 17th century. Some Majolica plates were specially marked as »Reals« which might indicate that they were made by manufacturers who used to supply the needs of the Court of the Sultans of Turkey.

Particularly rich in ornament and embroidery were Turkish bedspreads mentioned in the inventories. Mostly made of silk, they were sometimes embroidered with gold thread. The prices marked were very great compared to those of the other objects in the home. Besides the bed covers of Turkish origin, mention is also made in the inventories of Alexandrine silk bedspreads and of others with designs worked in the Maori style. Moreover, there are many references to Turkish bags for containing objects, and to Turkish cushions as well. The art of Turkish embroidery was put to special use in Dubrovnik homes, being applied to bedspreads, table-cloths, ornamental pieces of cloth adorning the walls, mirrors and pictures, as well as to all tapestries.

The carpets and rugs of oriental origin listed in the inventories are termed »tapedo« or »chillimo« and »carpetta« and were used for covering floors, pieces of furniture, walls and windows. The term »tapedo« probably referred to carpets made from fleece, and the terms »chillimo« and »carpetta« to rugs and matting with a smooth surface on both sides.

The oriental carpets and rugs recorded in the inventories of Dubrovnik households can be divided into three groups, (a) those termed »turchesco« — probably produced in Asiatic and Balkanic areas of the Turkish Empire, (b) those marked »damasceni«, »caerini« and »alexandrini« — originally from the Islamic Egypt, and (c) those of Maori-Spanish origin, variously termed »moresco« and »barbaresco«. No records have been found as to the presence of Persian rugs in the area during the Renaissance period.